

Никола Стојановић

Прегледни научни рад

Департман за историју

Research paper

Филозофски факултет, Универзитет у Нишу

DOI: 10.5281/zenodo.6401565

stojanovicnikola617@gmail.com

примљено / received: 17.01.2022.

прихваћено / accepted: 21.03.2022.

Живот и дело Димитрија Кантемира (1673–1723)¹

Анстракт: Текст нуди прегледан опис живота и дела молдавског принца Димитрија Кантемира (1673–1723), на основу српске, енглеске и румунске грађе, уз помен његове делатности у руској и турској литератури. Димитрије Кантемир био је изузетна личност, филозоф, писац, музичар, полиглота, политичар и академик, због чега је у историографији остао упамћен више као књижевник, него као државник или војсковођа. Текст нуди биографију принца од његовог рођења 1673. године, до одласка у Цариград и његовог школовања на источњачки начин. Учешће Димитрија Кантемира у Прутској кампањи 1711. године описано је у поглављу чија је главна намера да приближи и објасни геополитичке догађаје на простору Бесарабије, од Полтавске до Прутске битке. Описује се његово изгнанство у Русију, као и период његовог најплоднијег стваралаштва. Овај рад нуди кратке описе већине Кантемирових филозофских, историјских и музичких дела, као и његов приватни живот.

Кључне речи: Димитрије Кантемир, Петар Велики, Сава Владиславић Рагузински, Карло XII, Прутска кампања, рано просветитељство.

Увод

О молдавском принцу Димитрију Кантемиру (1673–1723), писано је доста у историографији, али углавном на страним језицима: румунском, руском, турском, енглеском и француском. Један од разлога за то лежи у чињеници да је Димитријев син Антиох Кантемир (1709–1744), радио као руски амбасадор на

¹ Рад представља измењену верзију текста који је изложен на *Конгресу студената филолошких и филозофских факултета Србије*, 25. децембра 2021. године на Палићу.

француском двору за време владавине краља Луја XV. Међутим, ова личност се у српској историографији помиње веома ретко и то углавном у одређеним сегментима неких дела, те није добила ни изблиза оволику пажњу. Пример таквог помена имамо у делу Јована Дучића (1874–1943), српског писца, песника, дипломате и академика, који у свом раду *Један Србин дипломат на двору Петра Великог и Катарине I – Гроф Сава Владиславић*, помиње личност Димитрија Кантемира због његове непосредне везе са Савом Владиславићем Рагузинским.² Наведено дело је објављено за време Другог светског рата, 1943. године у Питсбургу, у Сједињеним Америчким Државама, а од тада су научна истраживања о Димитрију Кантемиру умногоме напредовала. Ако занемаримо Кантемиров помен у Дучићевом делу, долазимо до тога да не постоји ниједан опсежнији рад написан на српском језику који би описао живот и дело овог молдавског војводе и научника. Из тог разлога, овај рад, писан уз коришћење разних извора и литература на горепоменутом језицима, има за циљ да понуди преглед биографије Димитрија Кантемира, од његовог рођења до његове смрти.

Период живота од рођења 1673. године до Прутске кампање 1711. године

Димитрије Кантемир (рум. *Dimitrie Cantemir*), потицао је из угледне бољарске породице Кантемира (рум. *Cantemireștii*), која је по пореклу била татарска, о чему пише и сам Димитрије у својим делима.³ Бољари су у Влашкој и Молдавији још у 15. веку постали значајан политички фактор, док је у 17. и 18. веку њихова улога била још релевантнија и утицајнија. У том периоду практично свако ко је био богат могао је да купи положај бољара од војводе, што се радило у циљу утицајнијих политичких функција и повољнијег друштвеног статуса.

² Јован Дучић, *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I – Гроф Сава Владиславић*, (Сарејево: Издавачко предузеће „Свјетлост“, 1969), 166-220.

³ Важно је напоменути да Димитрија Кантемира у латинским изворима налазимо под именом *Demetrius*, док га у турској историографији (нпр. код Мустафе Оздемира), налазимо под именом Кучук Кантемироглу (осм. *Kuçuk Kantemiroğlu*).

Тако је породица Кантемир била бољарска, иако, на основу извора које овај рад обрађује, не можемо са сигурношћу утврдити да ли су свој положај купили.⁴

Деда Димитрија Кантемира био је Тудор Силиштанул Кантемир (рум. *Tudor Silișteanul Cantemireștii*), за кога се нагађа да је рођен 1556. године, а поуздано се зна да је умро 1627. године, док је његова жена била Марија Кантемир, која је умрла 1613. године.⁵ Димитрије Кантемир у свом делу *Живот Константина Кантемира* (лат. *Vita Constantini Cantemurii*), бележи да је његова породица добила име по кану Темиру, поглавици Кримских Татара и потомку великог кана Тимура (1336–1405).⁶ Поред тога, Димитрије у наведеном делу записује да је један њихов предак под именом *Татар Кантемир* довео њихову породицу из Крима у Молдавску кнежевину 6951. године од стварања света, за живота принца Стефана Великог (1433–1504).⁷ Породица Кантемир је у том периоду вероватно и прихватила православно хришћанство. Међутим, иако је Димитрије Кантемир сматрао своје порекло татарским (на које ће се касније доста ослањати), Михаил Максим сматра да је у питању легенда и да таква чињеница није доказива.⁸ У својим делима Димитрије Кантемир себе је сматрао Румуном, а свој народ румунским (влашким), које чак сврстава међу романске народе, што новија научна открића одбацују као историјску чињеницу.⁹

⁴ За нешто више о Димитрију Кантемиру на руском језику препоручујем монографију: А. И. Бабий, „Дмитрий Кантемир“, (Москва: „Мысль“, Мыслители прошлого, 1984).

⁵ Paul Cernovodeanu, „L'Arbre Généalogique de la Famillie Cantemir“, (Florian Budu-Ghayka 2007), <http://www.ghika.net/> (приступљено 22. марта 2022).

⁶ Ioana Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, *Encyclopedia of Islam* 3, 2012-4, (2012): 47–50.

⁷ Димитрије Кантемир у свом раду *Живот Константина Кантемира* примењује византијски календар, 6951. година од Стварања Света, јесте 1443. година од рођења Исуса Христа; Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, (Craiova: Editura „Scrisul Românesc“, 1942), 2.

⁸ Mihai Maxim, „Kantemiroğlu Dimitrie“, овај део чланка уврштен је у 24. том „TDV İslâm Ansiklopedisi'nin“, која је објављена 2001. године у Истанбулу, на страницама 320-322, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kantemiroglu-dimitrie-cantemir> (приступљено 22. марта 2022).

⁹ De Ioan-Aurel Pop, „Dimitrie Cantemir și Transilvania“, „Academica“ - Revistă editată de Academia Română 11-12 (2014): 28-29.

Димитрије Кантемир рођен је 26. октобра 1673. године у селу Станилешт/Силиштен (рум. *Silișteni*), које данас носи назив „Димитрије Кантемир“, или само „Кантемир“, на западној граници модерне Републике Молдавије. Његов кум на рођењу био је тадашњи војвода Молдавије, Димитрије Кантакузин (рум. *Dumitrașcu Cantacuzino*) (1620–1686).¹⁰ Димитријев отац био је Константин Кантемир (рум. *Constantin Cantemir*) (1612–1693), узгајивач коња, плаћеник (водник) и државник, који је 25. јуна 1685. године постао молдавски војвода. Слаба централна власт у Молдавији је за последицу имала непрестане промене на власти у тој вазалној држави. Борбе бољара подељених у фракције ради преузимања власти изазвала су велика разарања у Молдавији, док се са истим унутрашњим проблемима суочио Константин Кантемир, а касније и његови синови, Антиох и Димитрије Кантемир. Димитријева мати била је Ана/Анита Банташ (рум. *Ana/Anița Bantăș*) (?–1677/8), учена жена племенитог рода и потомак неке бољарске породице,¹¹ чији су чланови пре тога били трговци у месту Лапушна (рум. *Lăpușna*).¹²

Мало је података о детињству Димитрија Кантемира, али знамо да му је, иако неписмен, његов отац Константин омогућио велике привилегије које су се тичале образовања. У корист Константиновог сина, Димитрија, ишла је околност прилива грчких филозофа у румунске земље, односно оних Грка који су због верских прогона мигрирали од југа ка северу. На тај начин су се прве озбиљне школе у румунским земљама појавиле у Јашију (1640), а затим у Тарговишту (1646), за време владавине молдавског војводе Василија Лупуа (рум. *Vasile Lupu*) (1634–1653). Тако је Димитрије још као дечак од дванаест година

¹⁰ Nicolae Liu, „Dimitrie Cantemir, prince philosophe de Moldavie. Échos européens“, *Dix-Huitième Siècle* 15 (1983): 421.

¹¹ P. V. Gusterin, *First Russian orientalist – Dmitry Cantemir*, (Moscow: Russian academy of sciences, Institute of oriental studies, 2008), 75.

¹² Dinu Irina-Alexandra, *Dimitrie Cantemir*, (Необјављени дипломски рад, Constanța, Universitatea „Ovidius“, 2013), 1; За нешто више о породици Кантемир препоручујем монографију: *Neamul Cantemireștilor antemireștilor Bibliografie*, (Chișinău: Academia de Științe a Moldovei Institutul de Istorie, Pontos 2010, 473).

учио румунски, црквенословенски, грчки и латински језик на двору свог оца у Јашију.¹³ Такође, учио је књижевност, теологију, реторику, логику, као и војну уметност од грчког монаха Јеремије Какавеле (грк. *Jeremias Cacavelas*), који је 1686. године дошао на двор Константина Кантемира.¹⁴

Димитријева мајка Ана, умрла је 1677/8. године, када је њеном најмлађем сину било само четири или пет година. Десет година након тога, у својој петнаестој години, Димитрије Кантемир је принуђен да напусти своју отаџбину. Између 1688/9. године морао је заменити свог рођеног брата Антиоха Кантемира (1671–1726), поставши талац султана Сулејмана II (1687–1691).¹⁵ Међутим, у Цариграду је остао само три године, када га је овај пут заменио старији брат, док се Димитрије већ 1691. године вратио свом оцу у Молдавију.¹⁶ За време свог првог боравка у Цариграду, Димитрије Кантемир се са мање од осамнаест година показао као веома виспрен младић. У почетку је доста посвећивао пажњу Аристотеловом *Органону*, па је на тај начин развијао моћ исправног размишљања и проналажења истине, што се касније осликало у његовим бројним историјским делима. Колико је Димитрије био задивљен *Органоном* говори нам његова жеља да Аристотелов рад преведе на румунски језик, да би га касније делио ученицима у Молдавији.¹⁷

Када се вратио из Цариграда 1692. године, учествовао је у опсади тврђаве Сорока, коју су пре тога заузеле пољске трупе. Међутим, након смрти свога оца

¹³ Alexandru Surdu, „Aspecte logico-pedagogice ale operei lui Dimitrie Cantemir“, *Revistă editată de Academia Română* 11-12, (2014): 7.

¹⁴ Jeremias Cacavelas, *The siege of Vienna by the Turks in 1683*, ed. F. H. Marshall, (Cambridge: University press 1925), 5; Јеремија Какавела је био православни грчки монах, теолог, писац и преводилац, школован у Бечу и Лајпцигу. Препоручујем рад из ове фусноте, за оне историчаре који се баве Бечким ратом (1683-1699).

¹⁵ Неки турски извори сматрају да је Димитрије Кантемир узет за таоца 1687. године – Mustafa Özdemir, „Dimitri Kantemir; Osmanli Devleti'nde Yetişen bir Oryantalist“, *Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4 (2016): 66. У то време пракса је била да молдавски војвода мора да да свог сина или рођака султану, који је њему служио као гаранција кнежеве верности и послушности.

¹⁶ Dimitrie Cantemir, *Din chronicul Romano-Moldo-Vlachior*, (Bucureşti: Librăriei Socescu & Comp, 1896), 4.

¹⁷ Surdu, „Aspecte logico-pedagogice ale operei lui Dimitrie Cantemir“, 8.

Константина (1693), Димитрија Кантемира су марта 1693. године бољари прогласили за војводу Молдавије. Подршку је добио и од најмоћнијих бољара као што су: Јордаке Русет/Росети (рум. *Iordache Ruset/Rossetti*), и Богдан Лупу (рум. *Bogdan Lupu*).¹⁸ Ипак, на позицији молдавског војводе остао је само двадесетак дана. Султан Ахмед II (1691–1695), који је следио интриге влашког војводе Константина Бранкована (рум. *Constantin Brâncoveanu*) (1688–1714), није потврдио избор молдавских бољара и одузео је Димитрију титулу.¹⁹ Након што је изгубио свој положај, он поново одлази у Цариград, где борави од 1693. до 1710. године, са одређеним прекидима. Тамо је од 1695. до 1700. године радио као молдавски амбасадор, односно капућехаја (рум. *Capuchehaia*, осм. *Kapî kâhyasi*), код Високе Порте. Као молдавски капућехаја учествовао је 1697. године на страни Османлија у њиховој експедицији у Угарску, када је код Сенте аустријски војсковођа Еуген Савојски (1663–1736) потукао османску војску. Овом приликом Димитрије Кантемир је први пут сведочио почетку опадања османске моћи у Европи и на Балкану.

У својој двадесет и петој години, 1698. године, Димитрије Кантемир је завршио своје прво филозофско-теолошко дело под насловом *Спор мудраца са светом* (рум. *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea*), или једноставно *Диван*, које је први пут одштампано на румунском и грчком језику у Јашију.²⁰ Дело је писано у облику дијалога и представља увод у морално васпитање у духу источног хришћанства. Његов рад говори о односу човека и света, материје и духа, греха и врлине, дајући приказ човекове супериорности над другим створењима кроз формулисање идеје о узвишености духовног живота над материјалним.²¹ Овим радом Димитрије Кантемир је као јако млад мислилац показао изванредне способности писања, и то писања хришћанске етике.

¹⁸ Irina-Alexandra, *Dimitrie Cantemir*, 2.

¹⁹ Gusterin, *First Russian orientalist – Dmitry Cantemir*, 76.

²⁰ Baltasiu Radu, Bulumac Ovidiana и Mavrichi Ionut, „Dimitrie Cantemir – O perspectiva sociologica“, последња измена децембар 2013, <https://www.proquest.com/docview/1508765400>.

²¹ Gheorghe Săvoiu и Constantin Manea, „Dimitrie Cantemir - The First Shaper of Romanian Statistical Thinking“, *Revista Română de Statistică* 4 (2013), 14.

На пролеће 1699. године дошло је до спајања брака између Димитрија Кантемира и Касандре Кантакузин (рум. *Casandra Cantacuzino*) (1683–1713), ћерке бившег влашког војводе Шербана Кантакузина (рум. *Șerban Cantacuzino*) (1640–1688). Из овог брака рођене су две девојчице (Марија и Смарагда), као и четворица синова (Матија, Константин, Шербан (Сергеј) и Антиох).²² Брак је оправдавао Димитријеве претензије на влашки престо, али је допринео и поштравању ривалства између већ завађених Кантемира и Константина Бранкована, који је одузео Касандрине поседе у Влашкој.²³ Ривалство је постало још напетије када је Константин Бранкован учествовао у уклањању Антиоха Кантемира са молдавског престола, а разлог додатне антипатије јесте убиство Димитријевог таста, за које је осумњичен поменути Константин.²⁴ Такође, у овом периоду, у историографији постоје подаци о могућем сукобу Димитрија и Антиоха Кантемира око неког скромног очевог имања.²⁵

Своје образовање Димитрије Кантемир је наставио у Цариграду, на Академији Православне Патријаршије. Тамо је своје знање унапредио од најученијих људи као што су драгоман Александар Маврокордато, архиепископ Мелетије из Арте, као и Хрисант Нотар, који ће доцније бити изабран за јерусалимског патријарха.²⁶ Као европски гост у исламском Цариграду, учио је

²² Gusterin, *First russian orientalist – Dmitry Cantemir*, 77; Најмлађи син Димитрија Кантемира, Антиох Кантемир (1708--1744), касније је постао велики поета, дипломата и руски амбасадор у Паризу и Лондону.

²³ Liu, „Dimitrie Cantemir, prince philosophe de Moldavie. Échos européens“, 423.

²⁴ Ову хипотезу о убиству војводе Шербана Кантакузина од стране Константина Бранкована, његов секретар Антон Марија Дел Кјаро (ита. *Anton-Maria Del Chiaro*), и хетман Јон Некулче (рум. *Ion Neculce*), сматрају гласином, док хроничар Раду Попеску (рум. *Radu Popescu*), сматра извесном чињеницом, записује Павле Чернодеану (рум. *Paul Cernovodeanu*), у свом раду под називом *Scurtă povestire despre stărpirea familiilor lui Brâncoveanu și a Cantacuzinilor*. Оно што доводи до велике конфузије јесте чињеница да су сви наведени хроничари били савременици овог догађаја и сви говоре другачије. Дел Кјаро је био Константинов секретар, Попеску је био хроничар на двору Николаја Маврокордата, док је Јон Некулче био хетман Димитрија Кантемира. Поставља се питање, која је стварна слика овог догађаја?

²⁵ Irina-Alexandra, *Dimitrie Cantemir*, 3.

²⁶ С. Kafadar, Н. Karateke, С. Fleischer, „Historians of the Ottoman Empire: Dimitrie Cantemir“,.

https://archive.org/details/dimitrie-cantemir-divanul-editie-critica-ocr-1969_202005/D_Cantemir_0/ (приступљено 22. марта 2022).

османски турски језик од интелектуалца Есад-ефендије из Јање (тур. *Yanyali Esad Efendi*), преводиоца Аристотела, док је музику учио од Кеманија Ахмед Челебије (тур. *Keman Ahmed Çelebi*), и Танбури Ангеликија (тур. *Tanbūri Angeliki*).²⁷ Током овог периода учио је филозофију, географију, историју, музику, фолклор и медицину. Поред реторике и рационализма постренесансних знања, занимала га је исламска теологија и култура, па је због тога Димитрије Кантемир остао упамћен у турској историографији као велики оријенталиста и музичар.

За време боравка у Цариграду, све до 1710. године, Димитрије Кантемир је живео у палати коју је сâм изградио на брду Ортакој.²⁸ Након преврата у Османском царству, лета 1703. године, Димитрије Кантемир је стално био присутан на двору Ахмеда III (1703-1730), који је младог принца примао чак и у своје личне одаје, бележи Јоана Феодоров.²⁹ Као вешт дипломата и светски човек, он је познавао све великодостојнике у Цариграду тог времена. То су пре свега били: велики везир Рами Мехмед-паша (осм. *Rāmi Mehmed Paşa*), његов лични саветник Нефиоглу (осм. *Nefioğlu*), шеф ризнице Фирари Хасан-паша (осм. *Firāri Hasan Paşa*), уметник Левни Челебија (осм. *Levni Çelebi*); француски амбасадори Пјер Антоан де Кастањер, Маркиз де Шатонеф, Шарл д'Аржантал и Маркиз де Ферјол; холандски амбасадор Јаков Колјер; енглески амбасадор Лорд Вилијам Пеџет; као и познати руски амбасадор Петар Андрејевич Толстој.³⁰ У овом периоду уметник Жан-Батист ван Мур (1671–1737), насликао је познати портрет Димитрија Кантемира у турској одежди.³¹ Након овако

²⁷ Kazim Sarikavak, „Yanyali Esad Efendi“, Овај чланак је уврштен у 43. том „ТДВ Енциклопедије ислама“, која је објављена у Истанбулу 2013. године, на страницама 322-323., <https://islamansiklopedisi.org.tr/yanyali-esad-efendi> (приступљено 22. марта 2022).

²⁸ Приказ ове палате налази се у преводу Кантемирове књиге *Историје успона и опадања Османског царства*, чији је превод уредио Никола Тиндал (1687–1774): Dimitrie Cantemir, *The History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire*, trans. Nicholas Tindal, 1734, 464.

²⁹ Ioana Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 50.

³⁰ Ioana Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 50.

³¹ Raluca Velicu, Florin Georgescu, „The portrait od Dimitrie Cantemir“, <http://www.capodopere2019.ro/the-portrait-of-dimitrie-cantemir.html> (приступљено 22. марта 2022).

разноликог школовања и битних познанстава, Димитрије Кантемир је постао човек најбоље интелектуалне спреме свог времена.

У току 1700. године, Димитрије Кантемир је завршио свој теолошко-етички рад под називом *Неописива слика светих наука* (рум. *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*), који је посветио свом првом учитељу Јеремији Какавели. Филозофско-теолошки циљ овог рада јесте да одбрани православну веру од покушаја инфилтрације одређених идеја из римокатоличке цркве тог доба:

„Књига је у целини контроверза са неоаристотелизмом и схоластиком. Аутор покушава филозофски да аргументује хришћанску доктрину, на специфичан средњовековни начин, проблеме филозофије природе и теологије, гносеолошка и морална питања“, пише Алжир Симога у *Речнику румунске књижевности од свог настанка до 1900. године*.³²

Димитрије Кантемир је завршио још један филозофски рад око 1700. године, под називом *Општа скраћена логика*, а између 1703. и 1705. године написао је дело које носи назив *Хијероглифска Историја*. Димитрије Кантемир је другопоменути рад написао на молдавском језику и у њему описао династичке сукобе између породице Кантемира и Бранкована, као и односе двеју држава: Молдавске и Влашке. Посебан акценат ставља на сукобе које је са својим братом Антиохом, водио против влашког војводе Константина Бранкована.

Поред напретка у књижевном раду, Димитрије Кантемир се истакао и као уникатан музичар (композитор, извођач и маестро), оријенталне музике османског типа. На почетку своје каријере написао је 345 песама. Свирао је танбуру (тур. *tanbūr*), а његов рад похвалио је Јон Некулче, који је говорио: „Био је тако надарен да свира танбуру да му ниједан други Цариградски грађанин

³² Bogdan Mandache, „Icoana de nezugrăvit a științei sfinte“, последња измена 22. априла 2017. <https://www.esoterica.ro/2017/04/icoana-de-nezugravat-a-stiintei-sfinte/>.

није могао бити конкуренција”.³³ Од 1703. до 1704. године писао је рад који се у турској историографији памти под називом „Kantemiroğlu Edvâri”.³⁴ „Оплакивање” душе, које се очувало у румунској народној музици са чистим утицајем оријенталне музике, налазимо и у српској, бугарској и грчкој народној музици.³⁵ Димитрије Кантемир је због тога сматрао да је турска музика савршена из угла такта, мере и пропорције гласова.³⁶ За време свог изгнанства у Русију 1711. године објавио је музичку књигу под називом „Увод у турску музику на молдавском језику” (рум. *Introducere în muzica turcească în limba Moldovenească*). Колико је Димитрије Кантемир био талентован музичар говори нам податак који је забележио у свом делу *Sistema religiei mahomedane*, где, пре свега, записује свој успех, односно проналазак новог инструмента који је мерио висину звука.³⁷ Сам Димитрије Кантемир каже: „У огромном граду Цариграду, где лежи највећи двор на свету, међу многим аматерским и обученим музичарима, наћи ћете само три или четири искусна музичара са темељним познавањем ове уметности”.³⁸

Он се до своје тридесет и седме године показао као веома активан писац, енциклопедијског знања. Он ће се доцније, након Руско-турског рата из 1711. године, показати као још смелији писац, научник, енциклопедиста, географ, филозоф, лингвиста, музиколог, политичар и писац, те се због тога се Прутска

³³ Constantin Răileanu, „Tradition and Innovation in the Musical Compositions of Dimitrie Cantemir”, *Dimitrie Cantemir - Bridge of knowledge between the Orient and the Occident - Studies and Articles* (2016): 14.

³⁴ Препоручујем: Gökhan Yalçın, „Kantemiroğlu'na atfedilen saz eserleri gerçekten Kantemiroğlu'na ait olabilir mi?”, *Eurasian Journal of Music and Dance*, (Izmir: Ege University, 2019, 14-32).

³⁵ Surdu, „Aspecte logico-pedagogice ale operei lui Dimitrie Cantemir”, 8.

³⁶ Odette Arhip, *Dimitrie Cantemir and the Beginning of European Musicology*, (Iasi: University, “Al. I. Cuza” University, Research Department, 2012), 3.

³⁷ Arhip, *Dimitrie Cantemir and the Beginning of European Musicology*, 7.

³⁸ Constantin Răileanu, „Tradition and Innovation in the Musical Compositions of Dimitrie Cantemir”, 12; За нешто више о музичкој делатности Димитрија Кантемира препоручујем чланак: Hakan Cevher, „Two European Figures in the Ottoman Scene of Music: Albert Bobowski and Dimitrie Cantemir”, у *Maqam Traditions Between Theory and Contemporary Music Making*, (Ankara: 2014, 25-31).

кампања узима као прекретница у његовом животу.³⁹ Иступио је као прави полиглота и до краја живота познавао је укупно једанаест језика: османски турски, персијски, арапски, модерни грчки, латински, италијански, молдавски, антички грчки, црквенословенски, француски, а пред крај живота научио је и руски.

Димитрије Кантемир и област Бесарабије за време Прутске кампање 1711. године

Након Полтавске битке и пораза шведског краља Карла XII (1697–1718), односи између Русије и Османског царства временом су постали све напетiji. Како би спасао свој живот након пораза код Полтаве 8. јула 1709. године, Карло XII се са својим преосталим каролинцима,⁴⁰ повукао на југ према Дњепру.⁴¹ Он је, прешавши реку Буг, изгубио 800 људи, али је са 500 преживелих успео да стигне у Бесарабију, односно Молдавску кнежевину. У том тренутку господар Молдавије био је Михај Раковиц (рум. *Mihai Racoviță*). Краљ се нашао на југоисточној граници Молдавије, а улогорио се изван градића Бендер, близу реке Дњестар, где је основао сопствено село за своје војнике.⁴² У Бендеру је Карло сазнао за смрт своје омиљене сестре Хедвиг Софије, што је имало велики утицај на њега.⁴³ Рањени шведски краљ у Османској држави дочекан је са великим поштовањем: „Кад би нам само Алах дао таквог владара“, чуло се да многи говоре, „требало би да освојимо цео свет“.⁴⁴ Тада је шведски краљ добио свој

³⁹ Andrei Robert, Dădărlat Ina Silvia, „Influente baroce în opera lui Dimitrie Cantemir“, <https://qdoc.tips/dimitrie-cantemir-pdf-free.html> (приступљено 22. марта 2022).

⁴⁰ Каролинци су били припадници професионалне шведске војске у време владавине Карла XI (1660–1697) и његовог сина Карла XII (1697–1718).

⁴¹ Захарије Орфелин, *Петар Велики – Том I*, (Београд: Издавачко предузеће „Просвета“, 1970), 417.

⁴² Ово шведско село се у историографији назива именом *Karlstad*, а за нешто више о њему препоручујем: *Historic site, Camp of King Charles XII of Sweden at Vranița*, eds. Eugen Sava, Elena Ploșnița, (Chișinău: Biblioteca „Tyragetia“ XXIX, 2017).

⁴³ Bain R. Nisbet, *Charles XII and the collapse of the Swedish Empire 1682–1719*, (New York: G.P. Putnam's sons, 1895), 192.

⁴⁴ Nisbet, *Charles XII and the collapse of the Swedish Empire 1682–1719*, 197–198.

познати турски надимак *Demirbaş*, који је у историографији остао упамћен као „Гвоздена глава“. Међутим, овај став према Швеђанину брзо се променио.

Тврдоглави, али амбициозни краљ Карло, и након тако великог пораза није одустао од свог сна да уђе у Москву и у њој стави Петра Великог на колена. Због тога је хитро ступио у контакт са Високом Портом и султаном. Преко свог генерала Станислава Поњатовског, капетана Томаса Функа и дипломате Мартина фон Нојгебауера, ступио је у везу са османским султаном Ахмедом III и његовом мајком султанијом Гулнуш. Поњатовски је, на заповест свог краља, наговарао Високу Порту да сломи тридесетогодишњи мир са Русијом и против ње покрене рат.⁴⁵ Не треба изоставити ни то да је Карло XII имао тактичку подршку Француске, Британије, као и отворену потпору кримског хана, Девлета Гираја (*Devlet Giray*).⁴⁶ Петар Велики (1682-1725) је познавао Карлово лукавство, па је због тога одмах ступио у везу са султаном, у намери да продужи тридесетогодишњи мир који је био потписан још у време владавине султана Мустафе II, 26. јула 1701. године. Из превода писама двојице владара, које нам доноси Захарије Орфелин, видимо да је Ахмед III на почетку преговора био склон миру са Русијом, као и сам Петар Велики. Цар је свакако за време преговора са Портом од шведских територија на Балтику одузео Ригу и Ревалу у лето 1710. године.⁴⁷ Колико је османска власт желела мир са Русијом говори нам један турски документ из тог времена, који бележи Роберт Меси, а у коме се критикује присуство Карла XII у Османском царству: „Краљ Шведске пао је као тешко бреме на плећа Високе Порте“.⁴⁸

Било како било, након дугомесечних преговора, до одржања мира и регионалне стабилности ипак није дошло. Дана 20. новембра 1710. године

⁴⁵ Захарије Орфелин, *Петар Велики – Том II*, (Београд: Издавачко предузеће „Просвета“, 1970), 10.

⁴⁶ Carol B. Stevens, *Russia's wars of emergence 1460–1730*, (New York: Routledge, Taylor & Francis 2013), 255–256.

⁴⁷ Павле Миљуков, Шарл Сењобос, Луј Езенман, *Историја Русије*, (Београд: Талија издаваштво, 2021), 193.

⁴⁸ Robert K. Mesi, *Petar Veliki – njegov život i svet – Том II*, (Београд: Laguna, 2016), 27.

сазван је Диван, на коме је Османско царство прогласило рат Русији, а амбасадор Петар Толстој заточен је у тврђави Једикуле. Татарске хорде су убрзо након тога спалиле Украјину и јужну Русију (што је било од великог значаја за судбину рата).⁴⁹ Због тога је, у зиму 25. фебруара 1711. године у Москви, у Кремљу, на Саборном тргу испред Успенске саборне цркве, објављен рат „непријатељу крста Христовог“. Цар Петар Велики је овај рат сматрао крсташким ратом, односно ратом за ослобођење хришћанских народа Балкана. То нам сведочи и вест да је Семјовски пук на својим барјацима носио Константинов крст са поруком: „Под овим знамењем ћеш победити“.

Димитрије Кантемир је поново постао војвода Молдавије 25. новембра 1710. године, а на тој позицији га је овај пут усталичио султан Ахмед III. Као разлог за султаново уклањање Николаја Маврокордата и довођење Димитрија Кантемира на његово место, наведено је објашњење по којем први није одговарао тренуцима рата, односно није имао довољно храбрости и способности да учествује у рату.⁵⁰ Такође, Турци су више веровали Димитрију Кантемиру, него ли Николају Маврокордату. Са друге стране, знамо да је руски одметник и козачки хетман Иван Мазепа пред своју смрт (2. октобар 1709) обавестио Високу Порту да је влашки господар Константин Бранкован ступио у контакт са руским царем, коме је нудио помоћ у виду 30.000 војника, због чега му је руски цар даровао орден Светог апостола Андреја.⁵¹ Висока Порта је у Бранковану видела великог непријатеља, јер је он пре свега имао велику војску, огромно богатство и уживао велико поштовање код својих поданика. Због тога је кримски хан наредио да се влашки војвода ухвати лукавством од стране Молдавског војводе, а ако тренутни господар буде неспособан за то, да се та мисија додели Димитрију Кантемиру.

⁴⁹ Nisbet, *Charles XII and the Collapse of the Swedish Empire 1682–1719*, 201–202.

⁵⁰ Gusterin, *First Russian Orientalist – Dmitry Cantemir*, 79.

⁵¹ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 153.

Тако је Димитрије Кантемир преузео обавезу надгледања свог суседа, влашког војводе Константина Бранкована, да би заузврат кад-тад добио на управу поред Молдавског и Влашко војводство.⁵² Поставља се питање зашто је Димитрије Кантемир прихватио мисију надгледања Константина Бранкована. Турци нису узалуд доделили овај посао Кантемиру, знали су за већ постојеће сукобе између ова два господара. Већ смо рекли да је Димитрије сматрао Бранкована својим највећим ривалом, а навели смо и разлоге. Међутим, у Кантемировим делима (*Хијероглифска Историја*), примећујемо његову намеру и визију о идеји уједињене Влашке, односно Мунтеније и Молдавске као једне изванредне земље, земље једног народа, влашког народа. Касније ћемо видети да је био и велики поборник ауторитарне монархије и противник аутократског режима, односно бољара. Димитрије Кантемир се у теорији борио да сачува молдавски идентитет од претећих суседних царстава, док је са друге стране имао и личне разлоге да уклони влашког војводу Константина Бранкована.

У периоду када се Карло XII нашао на територији Османског царства, велики везир био је Балтаци Мехмед-паша (1710–1711), кога савременици описују као неспретног чиновника, који никада није био озбиљан војник.⁵³ Када је новембра месеца Димитрије Кантемир дошао на свој престо у Јашију, Молдавија се налазила у стању хаоса и анархије, економске и друштвено-политичке кризе.⁵⁴ Одмах након тога, он је од великог везира Балтаци Мехмед-паше добио наређење да припреми магацине за османку војску, сагради мостове на Дунаву како би војска лакше ушла у Молдавију, те да Швеђанима и козацима који су с краљем да зимске кваритре, и да се сам јави са својом војском код Бендера.⁵⁵ Због ових великих терета и многих других разлога,

⁵² Anda-Nicoleta Onețiu, „The role of Dimitrie Cantemir in the Romanian people’s culture“, *Knowledge Horizons – Economics* 6/2 (2014): 209-211.

⁵³ Mesi, *Petar Veliki – njegov život i svet – Tom II*, 28.

⁵⁴ Liu, „Dimitrie Cantemir, the Moldavian philosopher-prince and his influence in Europe“, 423.

⁵⁵ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 170; Сличне захтеве Балтаци Мехмед-паше налазимо и у другим историографским текстовима, где се од војводе тражи подизање једног моста. Међутим,

господар Молдавије одлучио је да окрене страну у рату и стане уз цара Петра Великог.⁵⁶

Самим тим што је Димитрије Кантемир био сведок пораза османске војске код Сенте (1697), и охрабрен успесима цара Петра Великог код Полтаве (1709), он је уз подршку племства одлучио да стане раме уз раме са православним царем. Петар је брзо преко свог саветника и дипломате Сава Владиславића Рагузинског ступио у контакт са Димитријем Кантемиром. Сава Владиславић је као искусни руски дипломата хитро ступио у контакт и са осталим балканским великашима, попут влашког војводе Константина Бранкована и цетињског митрополита Данила I Петровића Његоша (1670–1735). Димитрије Кантемир је био убеђен у политичку и моралну слабост Османског царства, па је због тога овако „олако“ променио страну у рату. Поред ових задужења, Сава Владиславић је као царев саветник за православни Исток, формирао и ратни план, који у кратким цртама записује Јован Дучић.⁵⁷

Димитрије Кантемир је од 2. до 13. априла 1711. године радио на тајном споразуму у Луцку и Јарославу са царем Петром Великим, кога је заступао дипломата Сава Владиславић. Димитрије Кантемир је лично саставио текст уговора и доставио га Петровој делегацији преко свог логотета Стефана Луке, а након више од десет дана преговора, Сава и Стефан су пронашли заједнички језик. Сами преговори су највише вођени у Јарославу, али су објављени у Луцку, у облику дипломе. Овај споразум означава нови почетак руско-румунских односа, као и већи утицај Русије на простору Бесарабије, односно Молдавије, Мунтеније и обале Црног мора. Димитрије Кантемир је овај тајни споразум највише крио од својих Молдаваца.⁵⁸ Споразум је био строго тајновит из више разлога; требало га је сакрити од Високе Порте, Константина Бранкована, али и

због велике агилности османске војске која се десила током овог сукоба и њене велике бројности, Димитрију Кантемиру је највероватније тражена изградња више мостова.

⁵⁶ Gusterin, *First russian orientalist – Dmitry Cantemir*, 80.

⁵⁷ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 178–179.

⁵⁸ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 169.

од молдавских бољара, па је на тај начин овај споразум остао затворен у кругу породице Кантемир и њених најближих сарадника.

Особина коју су делили Димитрије Кантемир и Сава Владисалвић јесте жеља за ослобођењем свог народа од османског јарма. То се сматра првом аспирацијом Димитрија Кантемира, по свом другом ступању на Молдавско престо. Друго настојање јесте рушење аристократског режима у Молдавији и успостављање ауторитарне монархије, односно стварање „просвећеног“ апсолутизма, чији је Димитрије био претеча. Јасно је да у свом првом циљу он ступа у савез са православном Русијом и бива спреман да један део румунске земље и народа подигне на оружје против османског угњетавања. Док за свој други циљ, као велики противник аутократског режима и бољара, али и присталица слободних сељака, Кантемир спроводи низ друштвених реформи, чији је циљ био да покоре бољаре и створи подршку међу средњим друштвеним класама: ситним племством, сељацима и варошанима.⁵⁹

Рат против османског царства, који је повео Димитрије Кантемир заједно са руским Царем, попримио је облик ослободилачког рата, јер су се, након давања прогласа за окупљање војске, на оружје дигли многи људи и то из свих друштвених класа. Руска војска се почетком маја окупила код Браслава, где се задржала до почетка јуна, а одавде марширала даље ка југу. Јон Некулче бележи да су Руси упали у Молдавију почетком јуна 1711. године под командом бригадира Кропотова, а да се потом Димитрије састао са главнином руске војске, коју је предводио фелдмаршал Борис Шереметев, што можемо сматрати тачним датумом, будући да на другим местима такође налазимо присуство Шереметева 30. маја, на Дњестру код Сороке.⁶⁰ Руска војска од 30.000 људи улогорила се 5. јуна код Чучорама, на западној страни реке Прут, где му се

⁵⁹ Săvoiu, „Dimitrie Cantemir – The First Shaper of Romanian Statistical Thinking“, 13.

⁶⁰ Ulea Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, (București: Cuprins, 2009), 16.

придружио принц Кантемир.⁶¹ Цар је за главну фелдмаршалову мисију задао рушење мостова на Дунаву и заустављање османске војске да пређу на другу страну реке, што он није обавио због дугих маршева, недостатка залиха и спаљене земље у Украјини, од стране Татара.⁶²

У пратњи своје жене Катарине, цар Петар је након прележане болести, са остатком војске 30. маја прешао реку Дњестар, а 24. јуна 1711. године стигао у Јаши. У то време, Димитрије Кантемир је био у логору фелдмаршала Шереметева, а када је чуо за царско присуство у молдавској престоници, отишао је тамо. За то време су се митрополит земље и ситни бољари организовали по свим протоколима, а када се Димитрије Кантемир вратио у Јаши, он се јавно заклео на верност цару Петру. Принц је потом са царем посетио историјске споменике града (цркве и манастире), а Петар Велики се одушевио лепотом града и гостопримством молдавског народа, бележи Ула Богдан.⁶³ „Он је човек врло разуман и користан у савету”, тако гласи царева оцена овог принца.⁶⁴ Османска војска се још почетком јуна 1711. године нашла на Дунаву, а за време окупљања савезничке војске у Јашију, она је већ прелазила реку Дунав код Исакче и одмах потом се улогорила код села Барсене.⁶⁵

Након обиласка града, сви господари и државници окупили су се на једној гозби у недељу 25. јуна 1711. године, којој је присуствовао и хроничар и молдавски хетман Јон Некулче. Јован Дучић цитира поменутог Јона Некулчеа и каже да су током оброка учествовали сви руски државници:

„Цар није хтео да буде на челу стола, него је метнуо тамо канцелара Галовкина, и до њега Долгоруког, затим Михаила Галицина, затим „министра Саву”, затим министра финансије Шафирова, затим генерала Рена, затим Вејбаха, затим спатора Тому

⁶¹ Орфелин, *Петар Велики – Том II*, 34.

⁶² Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 177.

⁶³ Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, 16.

⁶⁴ Mesi, *Petar Veliki – njegov život i svet – Том II*, 38.

⁶⁵ Орфелин, *Петар Велики – Том II*, 34.

Кантакузина (рођака Бранковановог), и најзад сина фелдмаршала грофа Шереметева, док се сам фелдмаршал није био ни задржао на ручку, отишавши поново у логор на Чору са бригадирима и пуковницима”.⁶⁶

Један француски официр – Моро де Брасе, који је такође био присутан током ручка, оставио је детаљан опис Димитрија Кантемира:

„Овај владар је био човек малог раста, са fino углачаним телом, леп, озбиљан човек, и тако пријатног изгледа какав никада нисам видео. Био је уљудан, љубазан човек, са нежним, уљудним, течним говором, који је на изабран начин говорио латински, што је било веома пријатно за оне који су говорили овим језиком и који су имали радост да разговарају са овим принцем”.⁶⁷

Током ове посете Петар Велики и Димитрије Кантемир су планирали побуну свих народа Балкана које је Османско царство покорило, што је био доста амбициозан план. У договор је улазила и помоћ Константина Бранкована и његова улога која се односила на снабдевање војске храном, док су за место њиховог састанка изабрали село Фалчу. Турци су припремали велику војску, али су у исто време започели преговоре са Русима о закључивању мира. На тај начин су се Турци трудили да преко јерусалимског патријарха Хрисанта Нотара (1707–1731), и Константина Бранкована, посредују мир са Царем. Пошто Константин Бранкован није јасно знао која страна може победити у рату, а како би осигурао свој положај, прихватио је ову мисију.

Константин Бранкован је преко свог ађутанта Ђорђа Кастриота јавио Петру Великом да владар Мунтеније не може да задржи обавезу прикупљања хране и да не може довести своју војску у Молдавију, што је било веома важно за судбину рата.⁶⁸ Поставља се питање зашто је Константин Бранкован издао Петра Великог? Одговор је у овом првом – он је, пре свега, био ренесансна

⁶⁶ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 206.

⁶⁷ Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, 17.

⁶⁸ Јован Дучић тврди да је Ђорђе Кастриоти пореклом арбанашки Цинцар, али то није проверени податак.

личност, суверен, тиранин и аутократа, знао је да би, у случају да Петар Велики добије рат, његова земља пала под руску власт, а треба узети у обзир да је преко патријарха Хрисанта Нотара заправо знао султанове намере да Русима преда све румунске земље.⁶⁹ Он је чак био спреман да, уколико цар Петар Велики победи у рату, своју земљу преда Хабзбурзима, са којима је био у добрим односима.⁷⁰ Пошто цар није имао времена за договорени састанак у Фалчи, јер је османска војска већ прешла реку Дунав, Константину Бранковану је то послужило као разлог за вероломство. У предвечерје прутског похода, граничарски пуковници Јован Текелија и Вулин Илић, послали су у мају 1710. године капетана Богдана Поповића руском цару Петру I с писмом (датирано 20. јануара 1710) у којем изражавају наду у победу руског оружја.⁷¹ Међутим, тада је цар Петар Велики схватио да Константин Бранкован није ни мобилисао своје трупе, нити пустио да преко његових поседа пређе 19.000 Срба, које је Богдан Поповић повео из Арада и Сегедина у помоћ руском цару.⁷²

Овом горепоменутом приликом, Кастриоти је у руски шатор донео султанов предлог за закључење мира, по коме би Османлије уступиле Русији све румунске земље. Петар Велики је одбио ову понуду за мир, због тога што није тежио да заузме румунске земље, већ да ослободи православне Србе и Бугаре у унутрашњости Балкана. Овим одговором рат је настављен, а Димитрије Кантемир је био сигуран у руско-румунску победу. Био је толико сигуран у победу хришћана, да је чак одбио царев предлог да евакуише своју породицу из молдавске престонице.⁷³

Хронике наводе да је Петар Велики имао око 40.000 војника, док су Османлије имале пет пута више људи, скоро 200.000 војника. Организација

⁶⁹ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 174-176.

⁷⁰ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 177.

⁷¹ Историја српског народа IV-1, (Београд: Српска књижевна задруга, Друго издање, 1994), 233.

⁷² Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 175.

⁷³ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, (București: Editura „Litera Internațional“, 2001), 288–289.

руско-румунске војске била је толико лоша, да је пар пута била готово погубна, а да то румунска власт није ни знала. Војска Петра Великог била је исцрпљена дугим маршевима, а због издаје Константина Бранкована остала је без залиха хране и додатних снага. Такође, Бесарабија је тог лета била погођена великом сушом.⁷⁴ Захарије Орфелин бележи да је Молдавија у том периоду страдала од велике најезде скакаваца.⁷⁵ Присиљени да одржавају битке на неповољним положајима, без хране и воде, Руси су то неколико пута већ доказали, па се због тога очекивало да ће руска армија и овог пута показати своју издржљивост и победити војску Балтази Мехмед-паше.

Две војске биле су на супротним странама реке Прут када су се угледале, а брзо након тога, османске снаге прешле су на руску страну реке и до сукоба је дошло јужно од места Станилешт. Руско-румунска војска се нашла опкољеном 8. и 9. јула 1711. године и то у јако незгодном положају. Првог дана дошло је до више мањих окршаја у којима је углавном учествовала коњица и мањи одреди, док је другог дана око логора Петра Великог дотерано 444 топа.⁷⁶ На руски логор отпочела је велика паљба, док су јањичари извршили седам жестоких напада. У средишту логора била је ископана плитка рупа да се у њу склони царица Катарина и њене пратиље.⁷⁷ Руси су свакако успели да нанесу од 7.000 до 8.000 жртава османској војсци, а сам Димитрије Кантемир бележи у свом делу *Историја Турске* да је са својим Молдавцима успео да одбије 60.000 османских коњаника (вероватно Татара, мада овај опис делује доста преувеличано). Руска војска остала је изолована без муниције, хране и воде, као и без могућности да прими појачање. Овим турским маневром читава Прутска кампања била је

⁷⁴ Irina-Alexandra, *Dimitrie Cantemir*, 4.

⁷⁵ Орфелин, *Петар Велики – Том II*, 34.

⁷⁶ Број топова је у свим доступним изворима другачији, нпр. Јован Дучић наводи већ поменутих 444 топа, Роберт К. Меси помиње 300 топова, Захарије Орфелин помиње 470 топа, док са друге стране савременик Јон Некулче бележи да је турска војска имала 400 „пушака“, мислећи на топове, док су Руси имали само 52 топа.

⁷⁷ Mesi, *Petar Veliki – njegov život i svet – Том II*, 42.

угрожена, као и живот Петра Великог, Димитрија Кантемира и свих осталих господара и државника у руском логору.

Цар Петар Велики наредио је да се сутрадан окупе сви генерали и војска, која би јуришем кроз непријатељске линије пробила свој пут одавде. Као Аријаднина нит у овом тешком тренутку појавила се царица Катарина. Она је преко ноћи окупила војни савет, на коме је одлучено да се Турцима предложи мир.⁷⁸ Царица Катарина изложила је ову идеју свом супругу и цару, а он је то прихватио. Потом је царица сакупила своје драгуље, дукате и наките, којим је подмитила османског пашу, по предлогу Саве Владиславића.⁷⁹

Са друге стране, несигурни Балтаци Мехмед-паша прихватио је понуду мира. У ту сврху, Петар Велики је послао у османски шатор своју делегацију, коју су чинили министар Петар Сафиров, саветник Сава Владиславић Рагузински и генерал-мајор Михајло Шереметев, син федмаршала Бориса Шереметева. Прелиминарни прутски мир потписан је између 11. и 12. јула 1711. године: Турци су захтевали предају Димитрија Кантемира и Саве Владиславића султану, на шта је цар Петар Велики одговорио писмом које је сам ручно написао:

„Могу предати земљу Турцима све до Курска, јер се надам да ћу моћи да је поново вратим; али нећу ни по којој цени нарушити своју веру, која, када је једном предата, никада се не може вратити. Немам ништа што стварно могу назвати своје сем своје части: ако одустанем од тога, престајем да будем краљ“.⁸⁰

Османски паша је пристао да руско-румунска војска 13. јула неометано и наоружана крене пут Русије. Војска се повукла из Молдавије ка северу, имајући у својим редовима принца Димитрија Кантемира, који је напустио не само

⁷⁸ Орфелин, *Петар Велики – Том II*, 36.

⁷⁹ Ово нам бележи Захарије Орфелин и још важнији Јон Некулче.

⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *Istoria imperiului otomanu*, (Bucuresci: Editiunea societatei academice Romane 2, 1878), 793; De Voltaire, *The History of the Russian Empire under Peter the Great*, (Edinburgh: Martin & Wotherspoon, 1769), 209; Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, 19.

бојно поље, већ и своју земљу и свој народ. Ахмед III га је оптужио за султановог издајника, док га је Висока Порта сматрала издајником молдавског народа.⁸¹ Пар година након Прутске кампање, Константин Бранкован је одведен у Цариград, где је 1714. године заједно са своја четири сина јавно посечен. Њихове главе су на кочевима ношене Цариградом, док су њихова тела бачена у Босфор, која су касније извукли хришћански рибари. Разлог овог бруталног убиства није била његова превртљивост и нелојалност током руског-турског рата, већ велико богатство које је Константин Бранкован поседовао. Потписивање Прутског мира нимало није одговарало шведском краљу Карлу XII, који је одбио да учествује у овом османском походу, што се показало као његова велика грешка.⁸² У јесен 1714. године, након пет година избеглиштва напустио је Османско царство и кренуо назад ка Шведској, а већ 1718. године, током опсаде једне норвешке тврђаве, Карло XII бива погођен пројектилом у главу, који му је пробио лобању и убио га на лицу места.

Димитрије Кантемир је током свог повлачења у Русију отишао у Јаши са пратњом од 200 руских војника, где је покупио своју породицу и 27. јула 1711. године и заувек напустио своју домовину. Пратила су га 24 бољара са својим породицама, већина ситног племства, вероватно она која је стала уз руског цара за време похода (укупно око 4.000 људи).⁸³ Велики бољари га нису следили, њима је ишло у корист што су се решили господара који је био присталица апсолутистичке владавине. Када су стигли на руску територију, Димитрије Кантемир је цару дао предлог да четири хиљаде Молдаваца који су га пратили буду под Димитријевом директном влашћу и да не подлежу никаквим руским властима осим самом цару; Петар је одобрио све предлоге које је понудио

⁸¹ Özdemir, „Dimitri Kantemir; Osmanlı Devleti’nde Yetişen Bir Oryantalist“, 68–69.

⁸² Како се у муслиманској традицији очувао обичај да хришћанин није имао право предводити војску правоверних, Карло XII није могао предводити османску војску у походу на Прут.

⁸³ Irina-Alexandra, *Dimitrie Cantemir*, 5.

Кантемир.⁸⁴ Одмах након њиховог повлачења, османска и татарска војска опљачкала је и спалила читаву Молдавију, те је на тај начин читав гнев рата пребачен на молдавско становништво.

Димитрије Кантемир је у Русији добио титулу „најспокојнијег височанства“, па ја на тај начин постао друга личност коме је цар Петар Велики доделио ово признање.⁸⁵ После краћег боравка у Кијеву, Димитрије Кантемир се настанио у Харкову (данашња Украјина). Ту су се у тринаест села населили и његови пребегли Молдавци, а читава регија коју су настанили имала је посебну аутономију у руској држави. Међутим, Димитрије Кантемир се није дуго задржао овде; две године након прутске катастрофе, у јануару 1713. године, он се са породицом сели у Москву и оснива село Дмитровку (данашњи *Дмитровск* у Русији).

Живот у Русији од 1711. до 1723. године

Димитрије Кантемир је остатак живота провео у Русији, где је живео укупно дванаест година. Изгнанство у Русију представља године његовог најплоднијег стваралаштва, а одликован је титулом кнеза Русије и годишњом пензијом од 6.000 рубаља. Прве године у царској Русији провео је са горчином и бесом, а стање му се додатно погоршало 22. маја 1713. године, када је умрла његова жена Касандра, која је тада имала само тридесет година. Исте године (1713), бољари су тражили од Димитрија да се врате у Молдавију након што им је Висока Порта опростила неверство, али је он то одбио. За време свог прогонства, Димитрије Кантемир је променио своју оријенталну одећу и прихватио руски начин одевања, заједно са западњачком периком.⁸⁶

⁸⁴ Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, 20; О привилегијама и повластицама које је Димитрије Кантемир добио на руском двору говори нам следећи чланак: Andrei-Alexandru Ștefan, „Însemne și simboluri heraldice lae lui Dimitrie Cantemir“, у *Imaginea în istorie*, (Cluj-Napoca: Argonaut, 2014, 93-103).

⁸⁵ Први који је добио титулу *Најспокојнијег височанства*, био је руски генерал Александар Данилович Меншиков (1673–1729), који је ту титулу добио 1707. године.

⁸⁶ Dan Berindei, „Cantemir: omul și domnul“, *Sesiunea științifică „Dimitrie Cantemir“ - „Academica“* 11-12 (2014): 10.

У лето, 11. јула 1714. године, Димитрије Кантемир је добио диплому Берлинске академије наука, која је ретко била додељивана неком монарху.⁸⁷ Оснивач ове академије Готфрид Вилхелм Лајбниц (1646–1716), један од најзначајнијих филозофа, математичара и физичара свог времена, примио је у своје младо научно друштво молдавског принца, што је означило Димитријево коначно научно признање, у правом смислу те речи.⁸⁸ „Димитрије је у погледу филозофије био доста сличан Лајбницу, мада су њихове парадигме мишљења различите. Кантемир комбинује филозофију науке према „истини“, али у истој мери доводи у питање однос између хришћанства и филозофије, односно негује флексибилан модел разумевања које је осетљиво на дискурзивно мишљење, етичко и религиозно искуство“.⁸⁹ Принц се на Академији показао као претеча просветитељства и учесник онога шта Немци називају „Рано просветитељство“ (нем. *Früh-Aufklärung*).⁹⁰ Димитрије Кантемир је од једног оријенталисте и хришћанина еволуирао до идеја блиских деизму и просветитељству, што представља велики напредак за њега као филозофа.

Димитрије Кантемир је те исте 1714. године написао рад под називом: *Истраживања природе монархије* (лат. *Monarchiarum physica examinatio*). Димитрије Кантемир у овом раду говори да се велика царства циклично развијају, односно расту, владају и умиру, како би направили места за друге.⁹¹ То није све, он овде ствара сопствено разумевање историјског процеса које садржи идеје о универзалној природи цивилизације, признавање историјске правилности у оквиру теорије периодичног друштвеног развоја. Детаљну анализу овог изванредног духовног и езотеричног дела обрадио је грчки историчар *Nicolas*

⁸⁷ Bogdan-Vasile, *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*, 22.

⁸⁸ Ionel-Valentin, „Dimitrie Cantemir – strălucit mesager al cărturarilor români în Europa“, *Sesiunea științifică „Dimitrie Cantemir“ - „Academica“* 11-12, (2014): 5.

⁸⁹ Gabriela Pohoăță, „The relationship between philosophy and science in the work of Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz“, *Cogito, Multidisciplinary research journal* 6/3, (2014): 8.

⁹⁰ Pop, „Dimitrie Cantemir și Transilvania“, 28.

⁹¹ Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 54.

Pissis са Филозофског факултета Универзитета у Атини, у сарадњи са Берлинским Универзитетом.⁹²

Својој земљи посветио је дело у коме је детаљно описао лепоте, богатства, обичаје и историју молдавске земље. Тај рад носи назив *Опис Молдавије* (лат. *Descriptio Moldaviae*), који је састављен између 1714. и 1716. године на латинском језику. *Опис Молдавије* касније бива преведен на немачки (1769/70), руски (1789), и румунски језик (1825). У овом раду Димитрије Кантемир у почетку описује географске одлике Молдавије и тиме доноси један примерак детаљне карте Молдавског војводства из тог периода. Након тога пише о политичкој и административној организацији државе, да би у трећој и последњој целини описао румунски језик.

Поред наведене, написао је још две књиге: *Историја успона и опадања Османског царства* (лат. *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae*), из 1717. године, и *Живот Константина Кантемира* (лат. *Vita Constantini Cantemyrii*), у коме приказује живот и сукоб свог оца Константина Кантемира са Константином Бранкованом.⁹³ Једно од његових најзначајнијих дела јесте претходно наведена *Историја успона и опадања Османског царства*, написана на грчком језику, у којој обухвата периоде Османског царства од 1300. године до 1711. године. У овом раду Димитрије Кантемир предвиђа пад османске моћи, који јесте био тачан, само што је датум пада био касније. Ово је чист доказ да је Димитрије Кантемир био сигуран у пропаст Османског царства још у периоду када долази до стварања првих идеја „Источног питања“, након османског пораза под Бечом 1683. године. Ово је такође био разлог и доказ принчевог неверства и преласка на руску страну током Прутске кампање. Колико је ово дело било значајно сведочи нам Волтер (1694-1778), који овај рад користи као приручник о Истоку.

⁹² Препоручујем: Nikolas Pissis, „Dimitrie Cantemir, the Monarchia Borealis and the Petrine Instauration“, (Freie Universität Berlin: No. 4, 2015).

⁹³ Gusterin, *First russian orientalist – Dmitry Cantemir*, 86.

Димитрије Кантемир се 1719. године оженио по други пут, овај пут са принцезом Анастасијом Трубецком (рус. *Анастасија Ива́новна Гессен-Гомбургская*) (1700–1755), ћерком руског фелдмаршала Ивана Трубецког (рус. *Иван Юрьевич Трубецкой*) (1667–1750). Венчану круну над младенцима држао је лично цар Петар Велики. Са њом је Димитрије Кантемир имао два сина, Петра (с. 1721) и Ивана (с. 1722), који су умрли јако млади.⁹⁴ С њом је имао и ћерку Екатерину-Смарагду (1720–1761), која се касније удала за руског дипломату Димитрија Михайловича Млађег (рус. *Дмитрий Михайлович Голицын*) (1721–1793). У том периоду Димитрије Кантемир објављује још два значајна дела: прво је историјско *Систем и стање мухамеданске религије* (1719); док је друго филозофског карактера и носи наслов *Тамна места у катихизисму* (1720).

Брзо након венчања, Димитрије Кантемир се преселио из Москве у Петроград, а од 1721. године ступа у дворску службу цара Петра Великог, као приватни саветник и члан сената.⁹⁵ Преузео је улогу Саве Владиславића, поставши царев саветник за Исток. Са Царем је последњи пут учествовао у походу на Кавказ 1722/3. године, где је био задужен за државну канцеларију. Током овог похода, Димитрије Кантемир је тражио од цара Петра Великог право на оснивање прве штампарије на арапском писму у руској држави. На његову иницијативу организована је посебна штампарија са арапским писмом, у којој је по први пут 1722. године у Петрограду преведен Куран.⁹⁶ Током овог похода Димитрије Кантемир је преузео низ географских, историјских, археолошких истраживања, као и прикупљање различитих материјала о историји Дагестана.

Пре свог педесетог рођендана, Димитрије Кантемир је умро 21. августа 1723. године, на свом имању у Дмитровки, од дијабетеса.⁹⁷ Исте године 1.

⁹⁴ Cernovodeanu, „L'Arbre Généalogique de la Famillie Cantemir“.

⁹⁵ Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 50.

⁹⁶ Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 52.

⁹⁷ Feodorov, „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“, 50.

октобра, његови посмртни остаци пренесени су у Москву и постављени у грчки манастир Светог Николе. У тој цркви почивали су остаци његове прве супруге Касандре, као и његове ћерке Смарагде, која је умрла од туберкулозе 1720. године у својој деветнаестој години. Касније је овде сахрањена и његова друга кћи Марија, 1757. године. Димитрије Кантемир је своје последње године живота провео пишући дело које није завршио, а носи назив *О владу Османског царства* (лат. *De regimine Othmani imperii*), у коме описује владавину османских султана са хронологијом политичких догађаја.⁹⁸ Више од два века касније, 1935. године, његови посмртни остаци пренесени су из Москве у Јаши, где ће бити положени у манастиру Три Јерарха. Тако се његова жеља да почива у својој земљи, међу својим народом, коначно остварила.

Закључак

Димитрије Кантемир је рано остао без мајке, а потом и без оца, да би као младић у Цариграду провео три године као талац османског султана, а два пута је остао без војводског достојанства. Многа деца су му умрла млада за време његовог живота са његовом првом женом Касандром. Чај и поред свих ових недаћа, принц никада није губио наду и веру у Бога и румунски народ.⁹⁹ Димитрије Кантемир је због тога остао упамћен као велики реформатор, интелектуалац и просветитељ румунског народа у раном 18. веку. „Димитрије је пре свега био кабинетски научник радије него владар или војник”, бележи Јован Дучић.¹⁰⁰ Према свим приказаним подацима можемо видети да је Димитрије Кантемир био неумерено радознао и страствен, док га на неким местима описују као љубазног, лепо васпитаног, лакомисленог принца, који је течно причао латински, али и човека који је имао пријатан, љубазан и мудар говор.

⁹⁸ Alexandru Duțu, Paul Cernovodeanu, *Dimitrie Cantemir – Historian of south east european and oriental civilizations*, (Bucharest: Association Internationale D'Etudes Du Sud-Est Europeen, 1973), 12.

⁹⁹ Surdu, „Aspecte logico-pedagogice ale operei lui Dimitrie Cantemir”, 9.

¹⁰⁰ Дучић, *Гроф Сава Владиславић*, 170.

На пољу филозофије, Димитрије Кантемир је сматрао ум за главни извор знања о свету, а потом Божју вољу. Као што смо могли видети у тексту, његови филозофски погледи доживели су развој од теолошког идеализма до рационализма и спонтаног материјализма. Његови атомистички погледи били су комбиновани са деистичким схватањем односа између Бога и природе, душе и тела. Кантемирово филозофско размишљање има двоструку основу: смештено је у европском хуманизму с једне стране, док се осећа и Парацелзијусов утицај са друге.¹⁰¹ Тврдио је да се свет развија према објективним законима које је сам Бог унапред одредио, али да човек уз помоћ науке може да проучава све тајне универзума. Иако је оба пута владао веома кратко, био је опседнут престолом и апсолутистичком владавином у стилу цара Петра Великог. Био је присталица централизоване државе и противник аристократске тираније. Био је свестан негативних последица османског јарма на политички, економски и културни развој народа које су Османлије покорили на Балкану. Он је претеча теорије „просвећеног“ апсолутизма, која је постала широко распрострањена међу филозофима 18. века.

Текст обрађује основне црте приватног живота, филозофских погледа и књижевне делатности Димитрија Кантемира, трудећи се да отвори нову истраживачку тему у домаћој историографији. Међутим, закључујем да један чланак не може обрадити целокупну сложену делатност ове личности и да је потребно засебно посветити пажњу свим сегментима његовог живота (приватни живот, филозофија и филозофски погледи, књижевна, историјска и музичка дела, односи са владарима из његове непосредне околине, породица Кантемир, итд). Димитрије Кантемир јесте важан извор знања не само за историчаре, већ и за филозофе, лингвисте и музикологе, те је због тога неопходан шири приступ и анализа ове личности у домаћој историографији. Такође, за даље проучавање Димитрија Кантемира у српској историографији потребно је

¹⁰¹ Tomiță Ciulei, „Profile of an East-European Thinker – Dimitrie Cantemir’s Humanism“, *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 149 (2014): 191.

написати посебан чланак о изворима и литератури која обрађује ову личност, како би будућа истраживања била практичнија и извршена у потпуности, што сматрам својим будућим циљем. Због тога желим да скренем пажњу да озбиљнија и дубља истраживања о Димитрију Кантемиру тек предстоје.

Библиографија

- Andrei, Robert, Dădîrlat Ina Silvia. „Influențe baroce în opera lui Dimitrie Cantemir.” <https://qdoc.tips/dimitrie-cantemir-pdf-free.html> (приступљено 22. марта 2022).
- Arhip, Odette. *Dimitrie Cantemir and the Beginning of European Musicology*. Iasi: University, “Al. I. Cuza” University, Research Department, 2012.
- Baltasiu, Radu, Bulumac Ovidiana и Mavrichi Ionut. „Dimitrie Cantemir – O perspectiva sociologica”. Последња измена децембар 2013. <https://www.proquest.com/docview/1508765400>.
- Berindei, Dan. „Cantemir: omul și domnul”. *Sesiunea științifică „Dimitrie Cantemir” - „Academica”* 11-12 (2014): 10-12.
- Bogdan-Vasile, Ulea. *Dimitrie Cantemir – Pionier și promotor al culturii românești și islamice în contexte European*. București: Cuprins, 2009.
- C. Kafadar, H. Karateke и C. Fleischer. „Historians of the Ottoman empire: Dimitrie Cantemir”. https://archive.org/details/dimitrie-cantemir-divanul-editie-critica-ocr-1969_202005/D_Cantemir_0/ (приступљено 22. марта 2022).
- Cacavelas, Jeremias. *The siege of Vienna by the Turks in 1683*. ed. F. H. Marshall. Cambridge: University press, 1925.
- Cantemir, Dimitrie. *Din chronicul Romano-Moldo-Vlachior*. București: Librăriei Socecu & Comp. 1896.
- Cantemir, Dimitrie. *Istoria imperiului otomanu*. Bucuresci: Editiunae societatei academice Romane 2, 1878.
- Cantemir, Dimitrie. *Viața lui Constantin Cantemir*. Craiova: Editura „Scrisul Românesc”, 1942.
- Cernovodeanu, Paul. „L’Arbre Généalogique de la Famillie Cantemir”. Mona & Florian Budu-Ghayka 2007. <http://www.ghika.net/> (приступљено 22. марта 2022).
- Ciulei, Tomița. „Profile of an East-European Thinker – Dimitrie Cantemir’s Humanism”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 149, (2014): 189-194.
- De Voltaire, François-Marie Arouet. *The History of the Russian Empire under Peter the Great*. Edinburgh: Martin & Wotherspoon, 1769.

- Duțu, Alexandru, Paul Cernovodeanu. *Dimitrie Cantemir – Historian of south east european and oriental civilizations*. Bucharest: Association Internationale D'Etudes Du Sud-Est Europeen, 1973.
- Feodorov, Ioana. „Pre-print entry on Dimitrie Cantemir“. *Encyclopedia of Islam* 3. Edited by Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson, (2012): 47-56.
- Ionel-Valentin. „Dimitrie Cantemir – strălucit mesager al cărțurilor români în Europa“. *Sesiunea științifică „Dimitrie Cantemir” - „Academica”* 11-12 (2014): 5-7.
- Irina-Alexandra, Dinu. *Dimitrie Cantemir*. Необјављени дипломски рад. Constanța: Universitatea „Ovidius”, 2013.
- Liu, Nicolae. „Dimitrie Cantemir, prince philosophe de Moldavie. Échos européens“, *Dix-Huitième Siècle* 15 (1983): 421-439.
- Mandache, Bogdan. „Icoana de nezugrăvit a științei sfinte“. <https://www.esoterica.ro/2017/04/icoana-de-nezugravat-a-stiintei-sfinte/> (приступљено 22. марта 2022).
- Maxim, Mihai. „Kantemiroğlu Dimitrie“. *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin*. 320-322. Istanbul 2001 <https://islamansiklopedisi.org.tr/kantemiroglu-dimitrie-cantemir> (приступљено 22. марта 2022).
- Mesi, Robert K. *Petar Veliki – njegov život i svet – Tom II*. Beograd: Laguna, 2016.
- Neculce, Ion. *Letopiseșul Țării Moldovei*. București: Editura „Litera Internațional”, 2001.
- Nisbet, R. Bain. *Charles XII and the collapse of the Swedish empire 1682–1719*. New York: G.P. Putnam's sons, 1895.
- Onețiu Anda-Nicoleta, „The role of Dimitrie Cantemir in the Romanian people’s culture“. *Knowledge Horizons – Economics* 6/2 (2014): 209-211.
- Özdemir, Mustafa. „Dimitri Kantemir; Osmanli Devleti’nde Yetişen bir Oryantalist“. *Akra kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 4 (2016): 65-76.
- P. V. Gusterin. *First Russian orientalist – Dmitry Cantemir*. Moscow: Russian academy of sciences, Institute of oriental studies, 2008.
- Pohoăță, Gabriela. „The relationship between philosophy and science in the work of Dimitrie Cantemir and G.W. Leibniz“, *Cogito, Multidisciplinary research journal* 6/3 (2014): 7-15.
- Pop, De Ioan–Aurel. „Dimitrie Cantemir și Transilvania“. *„Academica” - Revistă editată de Academia Română* 11-12 (2014): 28-33.
- Răileanu, Constantin. „Tradition and Innovation in the Musical Compositions of Dimitrie Cantemir“. *Dimitrie Cantemir - Bridge of knowledge between the Orient and the Occident - Studies and Articles* (2016): 1-33.
- Sarikavak, Kazim. „Yanyali Esad Efendi“. *TDV İslâm Ansiklopedisi'nin Vol. 43*. 322-323. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yanyali-esad-efendi> (приступљено 22. марта 2022).

Никола Стојановић, *Живот и дело Димитрија Кантемира (1673–1723)*

Săvoiu, Gheorghe и Constantin Manea. „Dimitrie Cantemir - The First Shaper of Romanian Statistical Thinking“. *Revista Română de Statistică* 4 (2014): 12-21.

Stevens, B. Carol. *Russia's wars of emergence 1460–1730*. New York: Routledge, Taylor & Francis 2013.

Surdu, Alexandru. „Aspecte logico-pedagogice ale operei lui Dimitrie Cantemir“. *Revistă editată de Academia Română* 11-12, (2014): 7-10.

Velicu, Raluca и Florin Georgescu, „The portrait of Dimitrie Cantemir“. <http://www.capodopere2019.ro/the-portrait-of-dimitrie-cantemir.html> (приступљено 22. марта 2022).

Дучић, Јован. *Један Србин дипломата на двору Петра Великог и Катарине I – Гроф Сава Владиславић*. Сарајево: Сабрана дјела - књига пета, Издавачко предузеће „Свјетлост“, 1969.

Миљуков, Павле, Шарл Сењобос и Луј Езенман. *Историја Русије*. Београд: Талија издаваштво, 2021.

Орфелин, Захарије. *Петар Велики – Том I-II*. Београд: Издавачко предузеће „Просвета“, 1970.

Самарцић, Радован, Јован Милићевић, Рајко Веселиновић, Славко Гавриловић, Александар Горишковић, и Новица Ракочевић. *Историја српског народа IV-1*. Друго издање. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.

Nikola Stojanović

Undergraduate student, 3rd year

Faculty of Philosophy

University in Niš

stojanovicnikola617@gmail.com

The Life and Work of Dimitrie Cantemir (1673–1723)¹⁰²

The text describes the life and work of the Moldavian prince Dimitrie Cantemir (1673–1723), based on Serbian, English and Romanian material, mentioning his work in Russian and Turkish literature. Dimitrie Cantemir was an exceptional

¹⁰² This is a modified version of the work that was exhibited at the *Congress of Students of Philological and Philosophical Faculties of Serbia*, on December 25, 2021, in Palić.

person, philosopher, writer, musician, polyglot, politician and academic, so he is remembered in historiography more as a writer than as a statesman or military leader. This text offers Cantemir's biography from his birth in 1673 to his departure from Constantinople and his schooling in the Eastern way. The description of Dimitrie Cantemir's participation in the Pruth River campaign in 1711 aims to explain the geopolitical events in Bessarabia, from the Battle of Poltava to the Battle of Pruth. It depicts his exile in Russia and the period of his most prolific work. This work offers short descriptions of most of Cantemir's philosophical, historical and musical works and his private life.

Keywords: Dimitrie Cantemir, Peter the Great, Sava Vladislavich–Raguzinsky, Charles XII, Pruth river campaign, early enlightenment.